

פתח דבר

השלמתי ספר זה בשלהי קיץ 2004, בד בבד עם סיבוב מחודש של מלחמת מילים חריפה בין ירושלים לטהראן על רקע מאמצי הפיתוח הגרעיני של איראן. רבים מייחלים, בארץ ובעולם, שישראל תנחית מכה ניצחת על איראן ועל מתקני הגרעין שלה. אם ציפיות אלו תתממשה, סביר להניח שייסתם הגולל על הסיכוי להגיע לפיוס בין ישראל לשכנותיה המוסלמיות, לפחות בעתיד הנראה לעין. נוכח נסיבות אלו, מן הראוי אולי להבהיר כבר בראשית דבריי, שספר זה אינו עוסק במישרין בסוגיות הנוגעות בפיתוח הגרעיני של איראן וגם לא ב"איום האיראני" בתחומים אחרים. למרות הכרתי המפורשת בחומרת איום זה, אבקש להדגים עד כמה לעיסוק האובססיבי בו יש שורשים תרבותיים עמוקים בחברה בישראל, ועד כמה הוא מתאפיין בסטריאוטיפיזציה ואף בבורות. העובדה שבהנהגת איראן, כמו במקומות אחרים בעולם, עומדים אנשים שהתבטאויותיהם ומעשיהם חמורים ואפילו נפשעים, אינה מפחיתה כהוא זה מתוקף טיעוניי אלה.

בחלקו הראשון של הספר אבחן כיצד המשגתה של איראן מאז 1979 ו"צירתה" כאחר המפיסטופלי בשדה התרבותי בישראל היו תנאי ראשוני והכרחי לראייתה כ"מדינה מטורפת" ולהפיכת סוגיית הגרעין והטרור האיראניים לפרדיגמה העיקרית להבנת הנעשה במדינה זו. בהתאם לכך, אהפוך את הקערה על פיה, ואבחן באופן רפלקסיבי את הגנאלוגיה של אוצר המילים ושל הדימויים שנוצרו על איראן, כדי לברר מה אנו עשויים ללמוד מהם על החברה בישראל ועל תהליכים משמעותיים המתחוללים בה. לעומת זאת, בחלקו השני של הספר אשיב את ה"מבט" לאיראן ואבחן סוגיות חשובות בהיסטוריה התרבותית שלה מאז מיגור המלוכה הפֶּהְלוּוּיית במהפכת 1979.

חלקים גדולים של ספר זה נכתבו בעת שהותי באוניברסיטת ניו-יורק בשנים 2002-2004. במהלך תקופה זו פלשו כוחות ארצות הברית ובריטניה לעיראק וגזרו על בני עמה מלחמה וכיבוש. בד בבד עם כתיבתו של הספר עקבתי אחר סיקור המלחמה בתקשורת האמריקנית וחזיתי, כרבים אחרים, באחד מכישלונותיה המחפירים ביותר. כחלק בלתי נפרד מ"אמריקה הקואופרטיבית", הזדהו רשתות הטלוויזיה הגדולות באופן מוחלט עם האינטרסים של הממשל האמריקני במלחמה והתחרו אלו באלו בהפצת

התעמולה שלו כ"חדשות". הן חסמו כמעט לחלוטין נקודות מבט חלופיות והשתמשו בשפתו של הממשל, במונחיו ובהנחות היסוד שלו כאילו היו ניטראליים ומשקפים את המציאות. כך תרמה התקשורת האמריקנית תרומה גדולה ליצירת מציאות אורווליאנית שבה מלחמה היא שלום וכיבוש הוא שחרור.

כפי שניווכח, מאז מהפכת 1979 גם הדיון הישראלי על אודות איראן רווי בדימויים מעוותים, מוטעים ופשטניים, הנטועים במנגנוני הכוח ובייצור הידע בישראל. דימויים אלו מסתירים את מורכבותן של סוגיות פוליטיות הנוגעות לאיראן ומשתיקים היבטים חשובים בהיסטוריה שלה בעת החדשה. הוכחה לכך מן העת האחרונה מספק לנו הסיקור של מערכת הבחירות לנשיאות באיראן ביוני 2005. בשתי מערכות בחירות רצופות נבחרו באיראן, ברוב מוחץ, שני נשיאים שגם מבית וגם מחוץ מעטים הם אלה שיכלו לחזות את ניצחונם – מוחמד ח'אתמי ב-1996 ומחמוד אחמדי-נז'אד ב-2005. תופעה זו אינה חזון נפרץ במדינות המזרח התיכון, ואף לא באחדות מן הדמוקרטיות הגדולות במערב, ויש לה משמעויות רבות ביחס לתולדות החברה והמדינה באיראן וביחס לסיכויי הדמוקרטיה בה בעתיד לבוא. ואולם, למרבה הצער, סוגיות אלו לא עניינו איש בישראל. הדבר היחיד שהטריד את מנוחת הפרשנים היה אם תוצאות הבחירות טובות או רעות "לנו" ול"מערב" בכלל. השאלה אם הן טובות לאיראנים כלל לא עלתה לדיון. אתנוצנטריות קיצונית מסוג זה ממסכת תדיר את המבט הישראלי על איראן וגורמת לעיוורון, שלא לומר לבורות גדולה, או חמור מכך, להטיה מכוונת בכל הקשור אליה. על כן מיהרו הפרשנים לחזות את ניצחוננו של עלי אכבר האשמי רפסנג'אני, המועמד שהפסיד בבחירות, ולהכתירו כרפורמטור וכדמוקרטי, למרות היותו אחת הדמויות המושמצות ביותר בפוליטיקה האיראנית, דמות המגלמת את כישלון המשטר הבתר-מהפכני בתחומי החברה והכלכלה, את השחיתות שפשתה בו ואת הדיכוי הפוליטי השורר באיראן מאז 1979. לעומת זאת, הם מיעטו לדווח על כך שאחמדי-נז'אד, המועמד המנצח, נבחר על רקע תרעומת עממית רחבה נגד עוולות המשטר וכישלונותיו.

ההוגה האנטי-קולוניאלי הנודע, אֶמֶה סֶזַר, העיר, ש"הידע הפואטי נולד בשתיקה הרועמת של הידע המדעי" (Césaire 2000, 17). כך גם הוצאת האירועים באיראן מהקשרם ההיסטורי היא שמאפשרת להסיט את הדיון אך ורק אל גילויי הפנטיות המופיעים בה. על כן, בפרקי החלק השני של הספר ממוקמות מהפכת 1979 והמדינה הבתר-מהפכנית באיראן בהקשריהן ההיסטוריים, במטרה להשיב להן את הרציונליות ואת ההיגיון העומדים בבסיסן. "הפוליטיקה [של המזרח התיכון] אמנם מורכבת", טוען ההיסטוריון

אבי שליים (2, Shlaim 1995), "אך אין לבלבל בין מורכבות לבין אי-רציונליות. אם נמקם את ענייני האזור בהקשר ההיסטורי הנכון, נגלה כללים מסוימים, מגמות והיגיון". כפי שאדגים בפרקי החלק השני, הבחנה זו נכונה גם ביחס לאיראן מאז המהפכה.

ברצוני להודות לכל עמיתי, ידידי ותלמידי, שאלמלא עזרתם לא היתה כתיבתו של ספר זה מתאפשרת. בראש ובראשונה אני חב תודה גדולה למכון ון ליר בירושלים, ובייחוד לשמשון צלניקר, ראש המכון, וליהודה שנהב, העורך הראשי של סדרת הקשרי עיון וביקורת, על שהניחו לפתחי את האתגר לכתוב את הספר. אני מודה ליהודה על שקרא טיוטות שונות של כתב היד, העיר הערות מועילות וסייע לי, במהלך שיחות ארוכות, לפתור דילמות שונות שעמן התמודדתי. תודה מיוחדת שמורה לישראל גרשוני, היועץ המדעי המלווה של הספר, על עצותיו ועל הערותיו שתרמו לאין ערוך לשיפור כתב היד. הועילו לי מאוד בהערותיהם ובתוכנותיהם צבי בן-דור, יוסי יונה, אמנון רז-קרקוצקין, אבי רובין והקורא האנונימי מטעם הסדרה. לתלמידותיי נעמה בן-זאב ואורלי רחמיאן אני מודה על הקריאה הביקורתית של כתב היד. לאילנה ברנשטיין אני מודה על שערכה את כתב היד במקצועיות ובלהט מרשימים והעירה הערות סגנוניות ואנליטיות מאירות עיניים. אורית יקותיאלי ליקטה בתבונה, ברגישות ובמקצועיות חומרים רבים שעליהם המחקר מתבסס, ואני מודה לה על כך מקרב לב. תודתי נתונה לאד ז'אז'קו ממוסד הובר שבאוניברסיטת סטנפורד ולברוס קרייג מאוניברסיטת שיקגו על העזרה הנדיבה שהושיטו לי באיסוף החומרים הוויזואליים והעיוניים שבהם אני משתמש בחלקו השני של הספר. לדרור זאבי, לשעבר יושב ראש מרכז הרצוג לחקר המזרח התיכון והדיפלומטיה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, אני מודה על המענק הכספי, שאפשר לי להתפנות ולהעמיק במחקר לספר זה. תודה מיוחדת לשרה סורני, מנהלת מחלקת הפרסומים במכון ון ליר בירושלים, על הטיפול המסור והיצירתי בהבאת הספר לדפוס. כאמור, חלקים נרחבים מספר זה נכתבו בעת שהותי באוניברסיטת ניו-יורק. אני מודה למייקל גילסנן, לטימותי מיטשל, לזכארי לוקמן, לפיטר צ'לוקובסקי, לפרהד כאזמי, לביל קריק ולברברה פרייס. תודה מיוחדת נתונה לשיבה בלארי.